

Стратегії допомоги молодшим школярам з проблемами поведінки

Казаннікова Олена Василівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки
дошкільної та початкової освіти

Молодший шкільний вік пов'язаний із значними змінами в психологічному портреті дитини. Важливішим моментом цих перетворень є перехід від безпосередньої поведінки до опосередкованої, до усвідомленої й довільної поведінки. Дитина навчається активно керувати собою, здійснювати свою діяльність відповідно поставленим цілям, свідомо прийнятим намірам і рішенням. Цей факт свідчить про виникнення нового рівня організації мотиваційної сфери і важливим показником розвитку особистості.

Поява нових форм поведінки безпосередньо пов'язана з навчальною діяльністю, яка на відміну від ігрової діяльності стає обов'язковою і визначає необхідність дотримання цілого ряду норм і правил, вимагає бути організованим, дисциплінованим та ін. Однак вступ до школи сам по собі не забезпечує появу цих властивостей, об'єктивно необхідних для школяра і яких вимагають вчитель і батьки. Виникає протиріччя: від початку навчання в школі від дитини вимагають те, що тільки повинно бути сформовано в умовах нової соціальної ситуації розвитку. Здатність діяти довільно формується поступово, протягом всього молодшого шкільного віку. Як і всі вищі форми психічної діяльності, довільна поведінка регулюється основним законом їх формування: нова поведінка виникає спочатку у спільній діяльності з дорослим, який надає дитині засоби організації такої поведінки, і тільки потім стає власним індивідуальним засобом дій дитини. Специфіка молодшого шкільного віку і полягає в тому, що цілі діяльності задаються дітям переважно дорослими. Педагоги і батьки визначають, що можна і чого не можна робити дитині, яким правилам підкорятися та ін. Це стосується і

навчання, де контроль тісно пов'язаний з оцінкою дорослого, в якій фіксується відповідність (невідповідність) результатів вимогам навчальної програми. Успішне навчання, усвідомлення своїх здібностей і вмінь якісно виконувати будь-які завдання призводить до становлення почуття компетентності. Якщо почуття компетентності у навчальній діяльності не формується, у дитини знижується самооцінка і виникає відчуття неповноцінності, що позначається на поведінці. Виникає агресія, тривожність, сором'язливість, гіперактивність та інші розлади, які, на думку багатьох дослідників, об'єктивно зумовлюють стан дезадаптації, виступають дестабілізуючим фактором у психічному розвитку дитини, впливають на її здатність до контролю власних психічних станів і поведінкових реакцій.

У вузькому сенсі стан психічної дезадаптації означає процеси, що виходять за межі психічної норми, але не сягають ступеня хвороби. Реакції дезадаптації в дітей – це відносно короткочасні, спровоковані ззовні розлади, що виникають при зіткненні особистості з важкими або непереборними обставинами й порушують нормальне пристосування до умов існування. Психологічні проблеми молодших школярів, які локалізуються в шкільній сфері і пов'язані із переживанням шкільного неблагополуччя позначають терміном «шкільна дезадаптація». Шкільна дезадаптація – це утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до школи у формі порушень навчання й поведінки, конфліктних стосунків, психогенних реакцій [3].

Більшість науковців вважають, що дезадаптація виникає через спрацьовування механізмів психологічного захисту. Вивчаючи проблеми психологічного захисту в дітей психологи дійшли висновку, що дія психічного захисного механізму виражається формулою «конфлікт – тривога – захисні реакції». Конфлікт виступає як результат невідповідності актуальних потреб особистості умовам і нормам навколишнього соціального середовища. Наслідком конфлікту є стан тривоги, суб'єктивне переживання якого сигналізує про порушення внутрішньої рівноваги. Вирішення

конфлікту відбувається на несвідомому рівні за рахунок роботи системи психологічного захисту.

Стани дезадаптації в дітей молодшого шкільного віку виникають досить часто, максимальне число звернень до психолога відбувається саме з приводу порушень поведінки школярами. Зовнішніми проявами дезадаптації є агресія, надмірна рухливість, упертість, страхи, невпевненість, підвищена збудливість, замкненість, сором'язливість, конфліктність, неуспішність у навчанні, уникання школи, тривожність та ін.

Розглянемо найбільш типові прояви дезадаптації молодших школярів.

Агресивність. Агресія – це форма поведінки, націлена на образу чи спричинення шкоди іншій особі, яка не прагне подібного ставлення. Агресивність – це властивість особистості, яка виражається в готовності до агресії і характеризується деструктивними змінами у суб'єкт-суб'єктних відносинах. Під агресивною поведінкою розуміють активні, відкриті, зовні виражені дії, часто ініціативні з боку агресора і спрямовані на несення іншій людині або об'єкту визначену шкоду. Агресивна поведінка може набувати різноманітних форм: від фізичної агресії до вербальної агресії. В психологічній науці існують різні погляди щодо причини виникнення агресії, її природи, змісту. Механізмами формування агресії виступають: підкріплення агресивної поведінки з боку інших людей; наuczіння за допомогою спостереження; само підкріплення.

Моделями агресивної поведінки можуть виступати як живі приклади (батьки, ін. люди, однолітки), так і символічні зразки, що представляють ЗМІ (телевізор, реклама й т.д.). У роботах, присвячених вивченню розвитку неврозів у дитячому віці, агресія розглядається як неадекватний спосіб реагування у важких ситуаціях. При невротичному розвитку особистості агресивність виконує захисну функцію, охороняючи дитину від переживань, які її травмують, та загрожують її емоційному благополуччю.

Дитина засвоює агресивну поведінку, за допомогою спостереження, виділяючи випадки, коли агресія виявляється ефективним способом у

досягненні мети, у впливі на інших. Агресивність дитини – це відображення внутрішнього неблагополуччя, невміння реагувати на події. Дитина почувається знедоленою, нікому непотрібною [1]. Молодший школяр не може оцінити свою агресивність, для нього – це спосіб виживання.

У виникненні агресивних проявів у дітей молодшого шкільного віку задіяно багато факторів. Їх взаємодія один з одним визначає рівень та інтенсивність агресивних проявів у поведінці дитини. Однак визначальним є вплив соціального оточення, і, в першу чергу, сімейне оточення і колектив однолітків. Провокують агресивну поведінку у дітей молодшого шкільного віку введення суворих обмежень в поведінці дитини, нові, незнайомі умови, зростання втоми та перенасичення [1]. В молодшому шкільному віці найбільш характерною є відповідна агресія.

Тривожність. Тривожність – це переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки, з усвідомленням можливої невдачі. Розрізняють тривожність як емоційний стан і як усталену властивість, рису особистості. Тривожність переважно описується як тривалий страх, коли ситуація небезпеки не змінюється. Саме тривожність, як визначають психологи, лежить в основі багатьох проблем дитинства, в тому числі багатьох порушень розвитку. Тривожність бере початок в ранньому дитинстві, коли дитина об'єктивно ще не в змозі сприймати загрозу й одночасно свідомо сприймати джерело загрози. У молодшому шкільному віці негативна ситуація в сім'ї, неадекватність стосунків з близькими дорослими, шкільні негаразди провокують переживання дитиною стану ефективної напруженості та неспокою, які носять реактивний характер. Дитина постійно відчуває незахищеність, відсутність підтримки в близькому оточенні, й тому безпомічність [5]. У молодших школярів тривожність не часто постає у чистому вигляді. Як правило, вона включається в контекст питань, пов'язаних із навчальною діяльністю. Шкільна тривожність деструктивно впливає на навчальну діяльність, що виражається в побоюванні «бути не тим», зробити помилку,

отримати погану оцінку. Це повний ступор при виклику до дошки, нездатність відповісти добре вивчений урок, провали на контрольних роботах при доброму виконанні аналогічних завдань у домашній роботі. При цьому в ситуаціях, які не нагадують шкільні, дитина успішна, адекватна. Тривожні молодші школярі схильні до накопичення негативного емоційного досвіду, який постійно збільшується і знаходить відображення у відносно стійкому переживанні тривожності. В молодшому шкільному віці тривожність ще не є власно особистісним утворенням, вона представляє собою функцію негативних взаємостосунків дитини з близьким оточенням.

Гіперактивність. Виявляється у дітей з невластивою для нормального розвитку руховою розгальмованістю, неможливістю зосередитись, неуважністю. Кількість гіперактивних дітей кожним роком збільшується. Синдром дефіциту уваги гіперактивності (СДУГ) - неврологічно-поведінковий розлад розвитку, який починається в дитячому віці. Виникнення симптомів СДУГ відносять до початку відвідування дитячого закладу (3 роки), перші погіршення – 6-7 років, хоч важку форму можна розпізнати ще в ранньому дитинстві. Подібна закономірність пояснюється нездатністю центральної нервової системи дитини впоратися з новими вимогами, які висуваються до неї в умовах збільшення психічних і фізичних навантажень. Саме в умовах довгострокової і систематичної діяльності гіперактивність заявляє про себе дуже переконливо [4]. Спеціалісти дійшли до висновку, що гіперактивність виступає як один з проявів цілого комплексу порушень. Основний дефект пов'язаний з недостатністю механізмів уваги і гальмівного контролю. Проявами синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю є наступні:

- Гіперактивність - характеризується неадекватними, зайвими моторними рухами, метушливістю й непосидючістю, а також демонстрацією сильних емоцій, різкими перепадами настрою.

- Імпульсивність - визначається дефіцитом стримувального чинника і виявляється у нездатності думати перед тим, як діяти, у неможливості

слідувати правилам, які регулюють поведінку.

- Особливості уваги й контролю - короткочасна й слабка концентрація уваги; труднощі розподілу та ригідність уваги; персеверації (не може відірватися від певного предмета або способу розв'язку).

Для молодших школярів із гіперактивністю характерні проблеми виконання завдань в класі, і це привертає увагу педагога. В результаті часто спостерігається негативне підкріплення з боку вчителя, що посилює проблеми дитини. Рівень інтелекту у гіперактивних дітей найчастіше такий, як і в їх однолітків. Однак, діти з порушенням уваги і гіперактивністю не використовують свої можливості (з цим пов'язаний той факт, що більшість таких дітей мають проблеми у навчанні). Поведінка таких дітей непередбачена, емоційно неврівноважена, що провокує проблеми у спілкуванні з однолітками.

Зрозуміло, що проблеми молодших школярів не обмежуються агресивною поведінкою, тривожністю, гіперактивністю. У педагогічній практиці досить часто зустрічаються діти з різноманітними проявами дезадаптованої поведінки. Привертає увагу ідентичність зовнішніх проявів у поведінці та емоційному стані при різних станах дезадаптації, тому корекційній роботі має передувати ретельне діагностування дитини. У

Усвідомлення наявності кризових ситуацій чи проблем у дитини зумовлює пошук засобів психолого-педагогічного впливу, які дозволять допомогти дитині, а, можливо, й попередити виникнення проблем. Без надання належної допомоги означені проблеми ще більше загострюються й спричиняють порушення психічного здоров'я дитини. Безумовно, в кожному конкретному випадку необхідно використовувати індивідуальні засоби підтримки та допомоги, однак існують загальні принципи, стратегії, методи допомоги дітям з проблемами в поведінці, які може використовувати вчитель:

- Створення відповідного соціального простору для розгортання процесу розвитку дитини, умовою якого є забезпечення свободи. Це такі дії

педагога, завдяки яким він не втручається в процес розвитку, а лише створює умови для саморозвитку. Важливим є відмова від авторитарного стилю спілкування з дітьми, створення й розширення особистісно орієнтованих форм контакту.

- Допомога кожному учню в соціалізації й адаптації до соціального середовища шляхом оптимального розвитку його потенційних можливостей.

- Емоційна підтримка дитини з метою допомоги молодшому школяру відчутти значущість своєї діяльності; обов'язкове заохочування старання й зусилля дитини.

- Заборона підведення розвитку дитини під відповідні стандарти. Стандарти використовують як орієнтири, котрі дають можливість співвідносити розвиток з вимогами системи шкільної освіти до особистості дитини.

- Вироблення й укріплення у дітей впевненості у собі, уміння поводити себе у складних ситуаціях, ситуаціях неспіху. Становлення в учнів правильного ставлення до успіхів, як до результатів власних можливостей і зусиль; розвиток адекватного ставлення до невдач, що дозволить не боятися помилок.

- Привчання молодшого школяра до дотримання норм і правил поведінки. Формування у дітей критеріїв й навичок самоконтролю, самостійної оцінки власної роботи.

- Розвиток у дитини комунікативних навичок спілкування з однолітками і дорослими. Забезпечення практики реалізації нових навичок й умінь у реальному житті, підтримка з боку психолога, педагога за межами навчальної ситуації [2].

При роботі з дітьми, які мають проблеми у поведінці, слід орієнтуватися на наступні принципи:

1. Дитина відповідальна за власну поведінку.
2. Дитина має бути винагороджена за гарну поведінку.
3. Дитина має бути покарана за погану поведінку (але тільки

спеціальними, відповідними випадку способами).

Стратегії роботи з проблемними дітьми (за матеріалами Р. Н. Wender):

1) Вироблення правил:

- дитині потрібна система, тому необхідно встановити мінімальну кількість головних, обґрунтованих правил (вимог);
- учитель (всі учасники освітнього процесу) повинен завжди дотримуватися цих правил;
- за порушення правил повинно покарання має бути завжди однаковим (покарання повинно бути передбаченим і відомим дитині);
- бажано завжди схвалювати дитину за виконання правил;
- важливо формулювати правила конкретно і чітко;
- повинна бути деяка ієрархія правил (бажано відрізнити серйозні і несуттєві вчинки);
- за дорослішання дитини можуть відбуватися зміни і компроміси стосовно правил.

2) Нагороди і покарання:

- нагородо повинна представляти собою щось таке, чому дитина зрадіє (увага, схвалення, невеличкий привілей), покарання мусить бути чимось, чого дитина не любить (відсутність уваги, позбавлення привілей);
- схвалення і покарання повинні бути негайними, для того щоб вони пов'язувались у свідомості дитини з визначеною поведінкою;
- дитина повинна знати, що правило виконується з першого разу, без виключень;
- найбільш значним підкріпленням є увага і прихильність батьків і вчителя, тому надзвичайно важливо послідовно схвалювати гарну поведінку, а не зосереджуватися тільки на зауваженнях за погану поведінку.

3) Критика:

- несхвалення, зауваження повинно бути пов'язано з конкретним вчинком; критика повинна бути спрямована на поведінку, а не на дитину;

4) Похвала:

- необхідно бути визначеним: відносити похвалу до відповідної поведінки дитини.

5) Надання дитині можливості взяти на себе відповідальність:

- запропонуйте дитині вести щоденник, в якому вона, а не вчитель чи батьки, буде записувати те, що фактично було виконано;
- важливо поставити дитину в ситуацію людини, яка має повноваження (частіше дитина відчуває, що за її вчинки відповідають інші люди) [4].

Важливим є те, що така допомога не повинна бути вузько функціональною, а мусить бути орієнтована на розвиток особистості дитини і підвищення ефективності її діяльності.

Слід відзначити, що діти молодшого шкільного віку є найбільш уразливими щодо виникнення дезадаптацій. Однак, при визначених умовах діти молодшого шкільного віку із проблемами у поведінці здатні навчитися організовувати свою поведінку у відповідності із заданими цілями і власними намірами. Важливішою умовою розвитку довільної поведінки є участь дорослого, який спрямовує зусилля дитини, забезпечує засобами опанування.

Література:

1. Агресивна дитина: як їй допомогти? / Упоряд. О.А. Атемасова. – Х.: Ранок, 2010. -176с.
2. Коробко С.Л. Робота психолога з молодшими школярами: Метод. Посібник / С.Л. Коробко, О.І. Коробко. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416с.
3. Мартиненко О.А. Корекція дезадаптованої поведінки молодших школярів / О.А. Мартиненко. – Х.: Ранок, 2011. – 176с.
4. Обучение и воспитание детей с трудностями в поведении и нарушениями внимания. Рекомендации для учителей начальных классов и школьных

психологов / Ред. Л.П. Пономаренко. – Одесса: Одесский институт усовершенствования учителей, 1998. – 46с.

5. Прихожан А.М. Психология тревожности: дошкольный и школьный возраст / А.М. Прихожан. – СПб.: Питер, 2007. – 192с.

6. Терещенко Л.А. Як зберегти психічне здоров'я дітей / Л.А. Терещенко. – К.: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2012. – 104с.

Казаннікова О.В. контактний телефон: 0964962405